

Maie Tuulik: "Kuivõrd kõlblus ei ole kaasasündinud, on kõlbelse inimese kasvatamine väga oluline."

Kõlbluse sisu

Maie Tuulik

Pedagoogikadoktor

Kõlbeliste väärtuste sisu on läbi aegade samaks jäänud. 20. sajandi autoritel polnud lisada midagi olulist antiik- ja keskaegsetele arusaamadele.

Kõlbelised väärtused on ideaal, mis peaks kasvatuse ja enesekasvatuse tulemusel saama inimesele omaseks, tema kõlbluseks. Eri teadused pakuvad erinevaid kõlbeliste väärtuste teooriaid ja liigitusi. Vaatleme nende väärtuste kujunemist kultuurilis-filosoofilises kontekstis.

Platoni kardinaalvoorused

Voorused on inimhinge täiustumise sihid, mille poole eluteel püüelda. Hinge täiuslikkus väljendub omandatud voo- rustes (tänapäevaselt väärtustes). Platoni arvates on voo- rustel objektiivne alus – mõõdukuse, mehisuse, mõistlikkuse ja õigluse muutumatu idee. See tähendab, et moraalil on subjektiivsetest hinnangutest tugevam põhi. Ideed teostuvad teadmiseks saades. Seega eeldab moraal õppimist, tõe teadvusse tõstmist. Nüüd tuntakse neid ideesid *kardinaal-*

vooruste nime all (*kardinaalne* tuleneb ladinakeelsest sõnast tähenduses "ukse hing"). Kardinaalseteks nimetatakse neid seetõttu, et nad on inimese jaoks n-õ pöördelise tähtsusega (6, lk 45).

Mõõdukus tähendab praegu enamasti täiskarskust. Aga ajal, mil kardinaalne voo- rus sai nime "mõõdukus", mõeldi selle all hoopis midagi muud, kirjutab Clive Lewis. Mõõdukus ehk karskus polnud seotud ainult joomise, vaid kõigi naudingutega. See ei tähendanud loobumist, vaid oskust piiri pidada. Liialdada võib ka muudes asjades. Mees, kes peab golfi oma elu keskpunktiks, või naine, kes pühendab kõik mõtted rõivastele, bridžile või koerale, on niisama mõõdutundetu kui inimene, kes on igal õhtul purjus (6, lk 47).

Mõõdukus nõuab pingutamist, tööd ja himudele vastuhakkamist, selle vastand – meelelisus, himurus, lodevus – elab laisklemisest. Pole vahet, kas meelelisus väljendub söömisel, joomisel, ühteheitmisel või magamisel. Pingutusest võrsuvad elutarkus ja karskus, laisklemisest nõmedus ja meelasus. Õpetlaste puhul väljendub meelasus intellektuaalses loiduses. Ebakarske inimene on tavaliselt laiskleja, kes armas-

tab puhata, ilma et ta oleks end väsitanud (10, lk 258).

Meelekindlus, mehisus, vaprus väljendab kahte liiki julgust – seda, mis astub vastu ohtudele, ja seda, mis jääb kindlaks kannatustes. Meelekindluseta ei saa praktiseerida ühtegi teist voo- rust. Mehisuse vastand on argus. Argus on piinav, seda on jube oodata, jube tajuda, jube meenutada, seevastu vihal on oma meeldivad küljed. Viha esineb sageli kompensatsiooniroolis, mille kaudu hirmunud inimene üritab tasakaalustada hirmu viletsust. Mida enam ta kardab, seda rohkem vihkab. Ka häbi puhul on viha tugevatoimeline valuvaigisti (5, lk 99).

Mõistlikkus tähendab praktilist aru- kust, oma tegevuse ja selle tagajärgede läbikaalumist. Mõistlikkust ei ole õige vastandada headusele. Ometi sageli just nii tehakse. "Tänapäeval peab vaevalt keegi mõistlikkust mingiks eriliseks "voo- ruseks", kirjutab Clive Lewis ja jätkab: "Paljudel kristlastel on tekkinud arusaam, et kui me oleme head, siis pole midagi katki, kui oleme rumalad. Nagu rõhutab püha Paulus, ei mõelnud Kristus, et me peaksime jääma lasteks mõis- tuse poolest, vastupidi, ta käskis meil olla mitte ainult "vagurad kui tuvid", vaid ka

“targad kui maod.” Kristus tahab, et meil oleks lapse süda, aga täiskasvanu mõistus; et oleksime siirad, otsekohe- sed, osavõtlikud ja valmis õppima nagu head lapsed; et meie mõistus oleks parimas korras ja alati valmis täitma oma ülesannet; et igaüks kasutaks seda mõistust, mis talle on antud (6, lk 46).

Õiglus on aus mäng, sõnapidamine, teistele sama lubamine, mis iseendale. Hästi, ilusasti, õiglaselt on üks ja see-sama. Ebaõiglane tegu on nii halb kui ka inetu: inimesele halba teha on sama, mis ebaõiglane olla (7, lk 65). Õiglus on palju enam kui mõiste kohtu terminoloogiast, see on vana nimetus kõige kohta, mida nimetatakse “ausaks mänguks”. See sisaldab andmise ja võtmise suhteid, tõearmastust, sõnapidamist. On suur vahe, kas me sooritame üksiku õiglase teo või oleme õiglased inimesed. Õiged teod, mis on sooritatud vale motiiviga, ei aita ehitada üles sisemist kvaliteeti või vooruseks nimetatavat iseloomujoont, kuigi see on ainus, mis tegelikult loeb, kirjutab Clive Lewis.

Augustinuse teoloogilised voorused

Antiigi neljale kardinaalvoorusele on kristlikus traditsioonis lisandunud kolm: usk, lootus ja armastus. Meis kõigis on midagi Jumalast: “Seda võib seletada kolme sõnaga, mis seisavad Piiblis: need on usk, lootus ja armastus, aga mina mõistan seda paremini, kui teen need sõnad niimoodi ümber: usk Jumalasse, usaldus ja üksteisemõistmine. Sel kombel on nad tihedamini koos, nad ei ole lahutatavad. See ongi see, mis meis on Issandast” (2, lk 113).

Usk

Kõige suurem võitlemine maailma ajaloos on võitlemine usu ja umbusu vahel, on öelnud Jakob Hurt (4, lk 288). Usu nimel tuleb vaeva näha, usku päev-päevalt kasvatada. Usk nõuab vaimu treenimist ja harimist. Mika Waltari on kirjutanud, et “inimest võib õpetada ja kasvatada korrale alluvaks, vastupidavaks naljale, valule, raskustele, koguni trotsima lahingus surma. Samamoodi võib inimene oma vaimu treenida, et kogeda piiratutes piiramatut, kogeda Jumalat. Juba Pythagoras teadis seda, Athose mäe mungad teavad seda. Müstikud kõigil aegadel on seda teadnud. Jumal

peitub ühtmoodi ääretult väikeses kui ka ääretult suures. Seda kogeb inimese keha, kui vaim vaibub ja sulab ühte Jumala tõelisus, sest keha ja vaim ei välista vastanditena teineteist” (11, lk 135).

Inimene ei suuda näha ilu ega tunda pühadust, kui temas endas seda pole. Faktid ja teatud nähtused on meile olulised vaid siis, kui me neid näeme, kuuleme ja märkame. Tervete inimeste viis meelt on enam-vähem sarnased, kuid intellekti ja tundeelu erinevused juba põhjapanevalt suured. Kui tunnetava subjekti tase ei ole adekvaatne tunnetatava objekti tasemega (või tähenduse astmega), pole tagajärjeks mitte ainult faktiviga, vaid midagi palju tõsisemat: ebaadekvaatne ja vaesustunud pilt tegelikkusest.

Õeldakse: “Las faktid räägivad enda eest.” Kuid unustatakse, et faktide kõne on tõeline ainult siis, kui seda kuuldakse ja sellest aru saadakse (9, lk 49). Loomale näiteks on raamat lihtsalt kirev ese. Iga kõrgem tähendus, mida see endas võib kätkeada, asub looma mõtte- tasandist kõrgemal. Harimatu metslane võib vaadata raamatut kui märkide rodu paberil. Veel kõrgemal tasandil võib raamat olla olulise mõtte väljendaja. Kõigil neil juhtudel on aistingute andmed samad, faktid, mida silm näeb, identsed. Aga mitte silm, vaid üksnes mõistus võib määrata “tähenduse astme”, kirjutab Schumacher. Võime Piibli kinni lüüa ja arvata, et need tekstid on jaburad – nagu püha Augustinus noores eas.

Lootus

Lootus on teoloogiline voorus. Elusolendeile poleks antud igatsusi, kui need kunagi ei täituks, sedastab Clive Lewis. Pidev mõtlemine sealpoolsele maailmale ei ole mingi väljapääsu otsimine või unistamine. See ei tähenda, et peaksime siinse elu hooletusse jätma. Kristlased, kes mõtlesid kõige rohkem tulevasele maailmale, tegid kõige rohkem siinse maailma heaks. Apostlid, kes panid aluse Rooma impeeriumi hukule, inimesed, kes ehitasid üles keskaja kultuuri, inglise evangeelse kiriku liikmed, kes kaotasid orjapidamise. Põhjus, miks kristlaste mõju on vähenenud, peitub selles, et nad on lakanud mõtlemast tulevasele maailmale. Seadke eesmärgiks taevast, ja te saate lisaks ka maa; seadke eesmärgiks maa, ja te ei saa

kumbagi. Igatsusi, mis meis tärkavad esmakordselt armudes, mõeldes kaugele maadele, tegeldes huvitava erialaga, ei saa täielikult rahuldada abielu, turismireis ega õppimine. Hea tervis on suur õnnistus, aga tehes tervisest eesmärgi omaette, hakkame tundma, et meiega on midagi korrast ära. Et olla terve, tuleb tähelepanu pöörata hoopis muudele asjadele: tööle, meelelahutusele, värsketele õhule. Me ei saa päästa oma tsivilisatsiooni seni, kuni see on meie peamine eesmärk. Meil tuleb esmalt õppida püüdlema millegi muu poole. Kogu meie haridus ja kasvatus on orienteeritud siinsele maailmale ja kui meis peitubki igatsus taeva järele, ei tunne me seda ära. Siin maailmas on palju asju, mis justkui pakusid meile seda “midagi”, aga ei täida kunagi päriselt oma lubadust (6, lk 75–76).

Armastus

Kreeka keeles on kolm sõna, mida saab tõlkida armastusena. *Philia* tähendab sõprust ja kiindumust, seda kasutatakse lähedase inimese kohta. See väljendab sarnaselt mõtlevate ja ühte eesmärki taotlevate inimeste kokkukuulumist. *Eros* väljendab sugudevahelist kokkukuuluvust, *agape* jumalikku armastust. Sellisest armastusest räägib Paulus (1 Kor 13), see on aluseks kõigele, mis püsib.

Armastus on inimese raskustung, kosmiline jõud, mis sunnib kõike liikuma õige koha poole. Armastus on tõmme täiuslikkuse poole. Erich Frommi arvates on just armastus see jõud, mis hoiab inimsugu koos – nii suguvõsa ja perekonda kui ka ühiskonda. Ilma armastuseta ei suudaks inimkond eksisteerida.

Keskaeg ja inimloomuse seadus

Aquino Thomas väitis, et “loomuliku õnnelikkuse kõrval on ka üleloomulik õnnelikkus (*supernatural happiness*), st näha Jumalat sellisena, nagu ta on” (1, lk 89).

Voorus on eesmärk ja teadmine, mida omandatakse õpetamise ja harjutamise teel. Voorus on kaotamatu ja kompleksne – kus on üks, seal on ka teised, ja kus puudub üks, puuduvad ka teised. Põhivoorus on tarkus, sellest hargnevad teised: mõõdukus, mõistlikkus, vaprus ja õiglus. Vooruslik elu on oma loomusega/iseendaga kooskõlas olev elu. Targale inimesele on õnn tagatud igas olu-

Moraalseadus ütleb, millist heli mängida, meie instinktid on ainult klahvid...

korras. Tark inimene elab seestpoolt väljapoole, rumal inimene vastupidi.

Inimene on osa loodusest, mida tuleb vaadelda terviku kontekstis. Kogu loodu sai Jumalalt kindla loomuse. Universumis valitseb täiuslik hierarhia. Väärtusastmestiku kõige alumisel astmel on eluta loodus, järgmisel taimerik, siis loomariik ja inimene, kellest kõrgemal on vaid inglid ja Jumal – ülilm ja täiuslik olend, puhas vaim.

Inimene võib tegutseda ja elada nagu loom või vastupidi – vaimuga juhtida nii keha kui hinge, ja just see on jumaliku ehk kosmilise korra kohane. Kui inimene seda kosmilist korda rikub, teeb ta pattu. Patt tähendabki seda, et alamad osad on üle ülematest, ja kuna mõistuslik hing on inimese jumalik osa, on see ka mäss Jumala vastu. Mida suurem on kõrvalekalle, seda vähem on inimene võimeline toimima vabatahtlikult, seda enam mõjutavad teda välised asjad ja olukorrad.

Südametunnistus

Südametunnistuse “loomulik seadus” teeb vahet hea ja kurja, õige ja vale vahel. Inimesed teavad, kuidas nad peaksid käituma, ega saa sellest teadmisest

vabaneda, kusjuures arusaamine, mis on hea ja mida peaks tegema, on läbi aegade samaks jäänud. Ja ometi, sellest hoolimata inimesed niimoodi ei käitu. Nad tunnevad loomusundi ja samal ajal rikuvad seda (6, lk 11).

Loomusund ei ole sama mis instinktid või tungid. “Me kõik teame, mis tunne on olla ajendatud mingist instinktist, olgu see emaarmastus, sugutung või näljatunne. See tähendab, et inimene tunneb tugevat soovi või igatsust tegutseda mingil kindlal viisil. Loomulikult tunneme vahel ka igatsust teist inimest aidata ja kahtlemata pärineb seegi igatsus karjainstinktist. Aga soov aidata erineb tundest, et p e a k s i m e aita, sõltumata sellest, kas me seda tahame või mitte. Oletame, et hädaohus inimene hüüab meid appi. Arvata võib, et tunneme kõigepealt (vastavalt karjainstinktile) soovi aidata, teiseks (vastavalt enesealhoiustinktist) soovi hoiduda ise hädaohust. Aga lisaks neile kahele avastame endas veel kolmandagi hääle, mis ütleb, et peaksime järgima abistamisimpulssi ja suruma alla põgenemissoovi. See miski, mis käsib valida nende kahe instinkti vahel, ei saa ise olla üks neist. Sama hästi võiksime

väita, et noodileht, mis käsib meil teatud momendil mängida klaveril just seda nooti ja mitte mõnda teist, on ise üks klaveriklahvidest. Moraalseadus ütleb meile, millist heli mängida, meie instinktid on ainult klahvid” (6, lk 14–15).

Loodusseadused versus inimloomuse seadus

Inimloomuse seadus kuulub ühte klassi matemaatikaga. Ehkki eri maade ja ajajätkude moraaliarusaamade vahel on lahkuminekuid, pole need nii suured, kui enamik inimesi arvab, ja kerge on märgata, et neid kõiki läbib üks kindel seadus.

Loodusseadused, millele alluvad kivid ja puud, tähendavad ainult seda, “mida loodus paratamatult teeb”. Inimloomuse või sündsa käitumise puhul on lugu teisiti. Gravitatsiooniseadus määrab kindlaks selle, mida kivid teevad, kui neid kukkuda lasta, aga loomusund ütleb, mida inimene p e a k s tegema, aga ei tee. Teiste sõnadega – kui asi puutub inimesse, lisandub asjale midagi faktiivlist. Meie käsutuses on faktid (see, kuidas inimesed käituvad) ja veel midagi (see, kuidas nad peaksid käituma). Ma ei vihasta (või kui, siis ainult hetkeks) inimese peale, kes mulle kogemata jala taha paneb. Kuid kui keegi teeb seda meelega, vihastan ma isegi juhul, kui see tal ei õnnestu. Ometi on esimene mulle haiget teinud ja teine ei ole. Sündsaks ei saa alati pidada käitumist, mis on meile kasulik.

Moraalseadus pole inimese käitumise üldistus. Teisalt pole see ka lihtsalt meie ettekujutus; me ei saa sellest ideest vabaneda ning kui see puuduks, oleks enamik meie arvamustest ja väidetest inimeste kohta lihtsalt mõtted. Reegel “õige” ja “vale” kohta, loomusund või ükskõik, kuidas seda ka nimetada, peab nii või teisiti olema reaalne – ta peab eksisteerima tegelikult, mitte meie ettekujutuses. Ja ometi pole ta fakt tavalises mõttes, samal moel kui meie tegelik käitumine. Tundub, nagu oleks olemas rohkem kui üks reaalteet ning et sel erijuhul eksisteerib midagi üle ja teispool inimese faktiivset käitumist. See miski on ometi selgelt reaalne – reaalne seadus, mida pole kehtestanud ükski meist, kuid mille sundi me endas tunneme (6, lk 18–19).

Loodusseadustele tuleb alluda, nad

on olemas ja mida enam me silmad avanevad, seda enam me õpime neid tundma. Inimloomuse seadust võime ignoreerida, meil on vaba tahe ja me mitte ainult ei või, vaid sageli ka teeme risti vastupidi sellele, mida ütleb meie sisehää. Nii käituvad vabakslastud orjad, kes ei mõista oma vabadust.

Inimloomuse seadust, südametunnistust, ei saa avastada välise vaatluse teel, sest vaatlused näitaksid ainult seda, mida me teeme, moraaliseadus aga ütleb, mida me peaksime tegema.

“Kui väljaspool universumit eksisteeriks mingi kontrolliv jõud, ei saaks see end ilmutada universumisese nähtusena, nagu arhitekt ei saa olla enda kavandatud maja sein, trepp või kamin. Ainus võimalus, kuidas Jumal end ilmutada saab, on mingi mõjutuse või käsuna meie endi sees; käsuna, mis püüab meid panna käituma mingil kindlal viisil. Ja just selle käsu me enestes leiamegi. Moraaliseaduse põhjal saame Jumala kohta rohkem teada kui universumit uurides. Võime järeldada, et olend teispool universumit on huvitatud meie õigest käitumisest – ausast mängust, isetusest, julgusest, usust, aususest ja õiglustest” (6, lk 20–24).

Kanti kategooriline imperatiiv

Sisehää nõuab, et inimene oleks moraalne olend. See on igaühe vaba tahte olemuslik seadus, mis on meile antud *a priori* (sünnipäraselt nagu mõistuse kategooriadki) ja säilib muutumatuna ka siis, kui mitte keegi seda mitte kunagi ei järgi. See ei vaja kogemusel põhinevat kinnitust.

Ja ehkki kõlblusseadus pole kirjeldav ega seletav, vaid ettekirjutav, kohustav, on igal inimesel valikuvabadus, kas toimida teda kohustava inimloomuse seaduse (südametunnistuse) järgi või seda mitte kuulata. Loodusseaduste puhul sellist vabadust ei ole, sest need kehtivad paratamatult, meie tahtest ja soovist olenemata.

Immanuel Kanti järgi on kõlbeline vabadus seletamatu, kuid ühtlasi kõige inimväärsem antus, millest sõltub inimese väärtus ja väärikus. Kõik väljastpoolt tulevad sundused ja moraalnõuded on inimese kõlbelist väärikust alandavad, orjameelsust ja inimese kõlbelist laostumist soodustavad. Inimeses on otsekui kaks osa: meeleline külg kogu selles pa-

ratamatus kausaalsuses (inimese bioloogiline osa, mis allub loodusseadustele nagu muu looduski) ning vaimne osa, milles inimene on autonoomne ja vaba. Selle olemasolu on tingimuseks kategoorilisele imperatiivile, mis on absoluutne ja tingimusteta ning kõlab järgmiselt.

Ma ei tohi kunagi käituda teisiti kui ainult sellise maksimi järgi, mille suhtes võiksin soovida, et see saaks üldiseks seaduseks (kehtiks üldise käsuna).

Pole vaja mingit teadust ega filosoofiat, et teada, kuidas käituda, et olla aus, hea, mehine või õiglane. See teadmine on meis sünnipäraselt olemas. Seda tuleb järgida kohusetundest ja mitte ühelgi teisel põhjusel. Kategoorilisele imperatiivile on kohustus alluda igal mõistusega olendil. Kas me kuuleme ta kõnet või ei, aga ta on olemas. Siit järeldub, et kohusetundest ajendatud toiming on moraalne toiming. Inimene ei tohiks küsida, kas sellest teost on talle endale kasu või kahju, kas ta saab tunda tänu või tänamatust. Mitte seda ei pea sa tegema, mida sa võid teha, vaid vastupidi – kui võrd sa oled mõistlik, võid sa teha seda, mida oled kohustatud tegema (3, lk 457).

Inimene ja iga mõistusega olend on kui eesmärk iseeneses, aga mitte kui vahend tarbimiseks mingi teise tahte poolt.

Kanti järgi koosneb kogu tegelik moraal vaid üksiktegudest ja meil pole mingit põhjust otsida sellele üldnimetajat. “Kõigile inimestele peaks sellest piisama, et nad järgiksid praktilise mõistuse käsku – kategoorilist imperatiivi. Neile piisab, et nad oma kohust täidavad – ka siis, kui maise eluga kõik peaks lõppema.”

Tänapäev ja kõlbelised väärtused

Kõlbeliste väärtuste sisu on läbi aegade samaks jäänud. 20. sajandi autoritel polnud midagi olulist antiigist ja keskajast pärit arusaamadele juurde lisada. Enamgi – kardinaalvooruste ja teoloogiliste vooruste mitteteadmine või ignoreerimine võib meid viia suvaliste pikkade väärtusloetelude juurde (vrd Wilhelm Wundt, Paul Barth, Paul Natorp, Fr. Paulsen, Peeter Põld). Milton Rokeachi instrumentaalsete väärtuste kohaselt peab kõlbeline inimene olema sõ-

na otseses mõttes ingel, sest ta on abivalmis (teiste heaolu nimel töötav), andestav (valmis teistele andeks andma), armastav (hell, südamik), aus (siiras, tõetruu), edasipüüdlik (töökas ja auahne), julge (oma töekspidamiste eest seisev), korralik (hoolitsetud ja puhas), kujutlusvõimeline (originaalne ja loominguuline), kuulekas (sõnakuulekas, aupaklik), loogiline (järjekindel ja arukas), rõõmsameelne (muretu ja lõbus), salliv (eelarvamusteta), sõltumatu (enesekindel, iseseisev), tasakaalukas (vaoshoitud, distsiplineeritud), vaimne (haritud, intelligentne), vastutustundlik (usaldav ja kindel), viisakas (kombekas, hästikasvatatud), võimekas (asjatundlik ja toimekas).

Detailide rohkuse tõttu kipub tervikpilt kaduma. Seepärast pole imestada, et kõlbluse sisu individuaalne (mina ise) ja sotsiaalne (teised inimesed minu kõrval) pool tuleb selgemalt esile Rokeachi eelkäijate töodes.

Kirjandus

1. Denise & Peterfreund & White. Great Traditions in Ethics. 1998.
2. Gulbranssen, T. Tuuled puhuvad vaimude mäelt. Tallinn, 1992.
3. Gusseinov, A. A., Irlits, G. Kratkaja istorija etiki. Moskva, 1987.
4. Hurt, J. Elu valgus. Tallinn, 1907.
5. Lewis, C. Pahareti kirjapaun. Tallinn, 1987.
6. Lewis, C. Lihtsalt kristlus. Tallinn, 1992.
7. Platon. Kriton. Akadeemia, 1994, 2.
8. Põld, P. Üldine kasvatusõpetus. Tartu, 1993.
9. Schumacher, E. Hämmeldunu teejuht. Tallinn, 1995.
10. Thoreau, H. D. Walden ehk elu metsas. Tallinn, 1994.
11. Waltari, M. Johannes Angelos. Tallinn, 1996.